

Christus uit Israël en de uitstorting des Heiligen Geestes aanvangt. Dit blijkt duidelijk uit de profetie van Ezechiël, bovengenoemd. Hij vangt aan met de belofte: „Ik zal u uit de Heidenen halen... en Ik zal u in uw land brengen”. Dit werd letterlijk vervuld toen de Joden uit Babel naar Palestina terugkeerden. Maar dan wijst hij verder op de geestelijke vervulling in de Nieuwe Bedeeeling, die met de uitstorting des Geestes aanvangt: „En Ik zal u een nieuw hart geven... En Ik zal Mijnen Geest geven in het binnenste van u”.

De derde vraag is, of de Heere Palestina inderdaad aan de Joden heeft toegezegd.

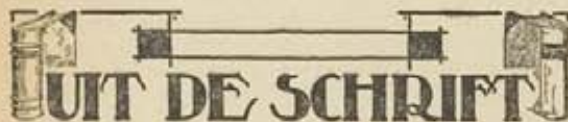
In vele Oudtestamentische teksten is dat wel het geval, bijv. in Jer. 25:10; 29:10, 14; 30:3; Ez. 37:26—27, enz. De letterlijke vervulling was daar echter de terugkeer der Joden uit de ballingschap naar Jeruzalem; en de verder-reikende geestelijke vervulling kwam in de Nieuwe Bedeeeling, die met de komst van Christus en de uitstorting des Geestes aanving. Dit laatste blijkt wel zeer duidelijk uit 2 Cor. 6:16, waar Paulus Ez. 37:26—27 aanhaalt. In Ez. 37:26 zegt de Heere: „En Ik zal een verbond des Vredes met hen maken (n.l. met Juda en Israël, die uit de ballingschap weer naar Jeruzalem waren teruggekeerd volgens Ez. 37:1—14); het zal een eeuwig verbond met hen zijn... en Ik zal Mijn heiligdom in het midden van hen zetten tot in eeuwigheid”. Uit 2 Cor. 6:16 blijkt nu duidelijk, dat de geestelijke vervulling daarvan in de Nieuwtestamentische kerk van Christus kwam, want Paulus zegt daar: „Want gij zijt de tempel des levenden Gods, gelijkwerwijs God gezegd heeft (n.l. in Ez. 37:26—27): „Ik zal in hen wonen en Ik zal onder hen wandelen; en Ik zal hun God zijn, en zij zullen Mij een volk zijn”.

Maar in het N.T. is dat niet het geval. Daar vinden wij geen enkelen tekst, waarin de Heere Palestina aan de Joden heeft toegezegd. Ook niet in Luk. 21:24. Daar zegt Jezus: „En Jeruzalem zal van de Heidenen vertreden worden, totdat de tijden der Heidenen vervuld zullen zijn”. Wie zijn die Heidenen? Zijn het de Romeinen, die Jeruzalem verwoest hebben? Neen, want de Romeinen zijn ondergegaan en de vertreding van Jeruzalem door de latere heidensche wereldrijken ging door. En wanneer die vertreding eindelijk ophoudt, wat dan? Volgt dan het herstel van Jeruzalem en de terugkeer der Joden naar Palestina? Dat staat er juist niet. Neen, dan volgt er in vs 25: „En er zullen teekenen zijn in de zon, en maan en sterren, en op de aarde benauwdheid der volken met twijfelmoedigheid. En alsdan zullen zij den Zoon des menschen zien komen in een wolk, met groote kracht en heerlijkheid”. Dan volgt krachtens het verband het naderend eindgericht. Van een recht op Jeruzalem voor de Joden is er ook geen sprake.

Evenmin is dit het geval in Rom. 11:25—26. Daar zegt Paulus: „dat de verharding voor een deel over Israël gekomen is, totdat de volheid der Heidenen zal ingegaan zijn, en alzoo zal geheel Israël zalig worden”. Dr. Bavinck zegt hiervan terecht: „al zou Paulus aan het einde ook een volksbekeering van Israël verwachten, hij toch met geen enkel woord melding maakt van een terugkeer der Joden naar Palestina, van een herbouw van stad en tempel, van een zichtbare Christusregering; in zijn toekomstbeeld is voor dat alles geen plaats.”

Z.

JOH. J.

De wilde ezel.

En hij zal een woudezel van een mensch zijn; zijne hand zal tegen allen zijn, en de hand van allen tegen hem; en hij zal wonen voor het aangezicht van al zijne broeders. Gen. 16:12.

Wij kennen het verhaal: Abraham is door de belofte Gods aangewezen om vader van een groot volk te zijn. Die belofte schijnt evenwel zich niet te vervullen. De jaren gaan verder, en het beloofde kind komt niet. Toen heeft ten slotte Sara, naar een regel der dagen, Abraham haar slavin Hagar plechtig overgegeven, opdat naar haar uitdrukkelijk verlangen een kind van Abraham uit deze slavin geboren worden zou, welk kind dan straks als Sara's eigen kind kon gelden.

Straks leeft de hoop in Abraham's tent weer op. Hagar, de slavin, weet dat zij moeder worden zal. Maar waar deze verwachting niet geheiligd is door het woord Gods en het gebed, komen trots en twist mede Abraham's tent binnen. Hagar veracht haar meesteres. Blijkbaar heeft zij ook aan dit gevoel van overmoed uitdrukking gegeven. Daarmee brengt zij heel de familie in een zeer pijnlijke situatie. Eenerzijds is Hagar trotsch er op, dat haar het moederschap gegeven wordt uit Abraham hetwelk Sara niet heeft kunnen ontvangen, en verheft zij zich boven haar vrije meesteres; zij doet, alsof de verhouding vrijheid—dienstbaarheid niet meer bestaat. Aan den anderen kant echter vergeet Hagar, dat juist dit overdragen van de

slavin in de plaats der vrije vrouw, een heel krasse openbaring was van die verhouding vrijheid—dienstbaarheid.

Straks beklagt zich Sara bij Abraham over den overmoed van haar slavin en Sara verdeemoedigt haar. Hoe zij dat deed weten wij niet, maar duidelijk is, dat zij haar slavin weer op haar plaats zet en de verhoudingen die er zijn weer gelden laat, zonder sparen. In het minst heeft Sara niet bedoeld daarmee ongedaan te maken wat geschied was. Zij wil enkel Hagar vernederen. Maar Hagar besluit den regel toe te passen op haar eigen manier, althans van: alles of niets, en zij vlucht van Sara weg.

Dat was een dubbele misdaad. Zichzelf onttrekt zij aan haar meesteres, en haar te verwachten kind onttrekt zij aan den vader. Alles of niets! Groot of dood. Heerschen of buiten het gezicht van de heerschers leven.

Maar in de woestijn ontmoet haar de engel des Heeren. En deze doet haar openbaring. Hij verdeemoedigt haar, en zegt haar, dat zijzelf ook zich bukken moet voor Sara's aangezicht. En wat dat kind betreft, spreekt hij haar tegen. Zij wilde van dat kind één van beide maken: een rijken herdersvorst, die haar in zijn glorie deed deelen, of een vergeten paria, die in haar schande deelen moest. Indien zij niet onder de schaduw van haar grooten zoon straks rusten mag, dan zal hij met haar vóór den tijd onder de brandende woestijnzon vergaan. Op dit punt nu spreekt haar de engel tegen. Dat kind zal niet voor niets verwekt zijn. De regel: alles of niets, is niet die regel dien God naar deze uitlegging van Hagar erkent. Want dat kind wordt wel niet alles, maar hij wordt toch veel. Hij wordt wel geen patriarch in de lijn van het verbond, maar toch ook geen paria die buiten de aandacht van het verbond in een verscholen hoekje straks verkwijnt. Hij wordt wel niet de zegenende hand die aan heel de menschheid zich straks strekken mag, want de zegen van Abraham die, gezegend zijnde, alle volken zegent, gaat niet op dezen zoon van Hagar en van Abraham over. Maar hij zal toch aan de andere zijde man zijn van betekenis. Ja, van wereldbetekenis. De wilde ezel is zijn type, de woudezel, waarvan Job 39 zoo prachtig spreekt, woest, wild en ongetemd. En zoo weinig zal dit kind straks uit de wereld weggevoerd kunnen worden, dat om zijn persoon heen alles woelt en gist; zijn hand zal tegen allen zijn. De hand van allen tegen hem. Da Costa heeft er iets van begrepen, toen hij achteraf dit woord aangreep voor zijn teekening van zijn ongunstigen, woeligen, ontbarenden Bedoein, den zwerver in de woestijn. Maar het zou wel dwaas zijn als wij daarbij bleven staan. Want in dit woord stelt de openbaring over heel de linie deze gedachte, dat Ismaël een haard van strijd wordt, een vlammenhaard die niet gebluscht wordt.

Zoo is dan drieërlei mogelijkheid hier in bespreking geweest.

De ééne is wat Hagar in eerste instantie wil: haar kind moet groot zijn. Maar zij vergeet dat het groot zijn in Abrahams linie niet hangt aan het geboren zijn in Abraham's tent, maar uit de besnijdenis des harten. Zoo komt er een diepe kloof tusschen Izak en Ismaël. Izak verloont het beeld van den herder en Ismaël van het wilde beest.

De tweede mogelijkheid is deze: neem hem dan maar weg o God, uit het land der levenden en uit den kring der verantwoordelijke menschen. Hagar neemt niets, wanneer zij niet alles krijgt. Ook dat wordt haar ontnomen, zij moet het kind straks in de wereld brengen en moet het Abraham overgeven.

Dus blijft er slechts de derde mogelijkheid. Het kind treedt de wereld in, maar als het niet het geloof van Abraham heeft, wordt het, juist wegens zijn rechtsgeldige betekenis, een permanente breuk in de geschiedenis. Zijn hand tegen allen: de aanval, de oppositie, het zich niet voegen naar de wet van God gaat van hem uit en maakt hem antisociaal. En daarom is de hand van allen tegen hem. Want de wereld verteert zichzelf. Niet de wilde ezel, maar het lam is het wenkend zinnebeeld; dat krijgt straks óók wel aller hand tegen zich, maar breidt zijn handen zegend over allen uit. Ongeloofvrijgheid maakt antisociaal. Maar het geloof brengt ons ook in het verband met de menschen onderling weer op onze plaats.

K. S.

De scheuring in Amerika. (II.)

Een al te zware strijd gestreden? „Als Ik mij niet vergis” — aldus ds Hoeksema — dan is het het oordeel van den bezoeker uit Nederland, „dat wij een al te zwaren strijd gestreden hebben in 1924 over de kwestie der gemeene gratie”. „En dat onze geschillen niet ernstig genoeg zijn om ons gescheiden te houden.”

Een kleine kantteekening zij me hierbij veroorloofd. Ik weet niet, of ds Hoeksema met dit „wij” zichzelf

met zijn medestanders bedoelt, dan wel beide in 1924 tegenover elkander staande partijen. Hoe dit zij, laat mij hem verzekeren mogen, dat ik er niet aan denk, hetzij hem, hetzij zijn opponenten, te verdenken van het voeren van een „al te zwaren” strijd. Eerder staat de zaak andersom: ik geloof, dat hij niet zwaar genoeg geweest is.

Dat klinkt ietwat zonderling, als men weet hoe moeizaam de gang geweest is, dien meer dan één te gaan had, en hoe heftig er gesproken is en wordt.

Toch geloof ik wat ik zei. En ik bedoel het zóó.

De vraag, of een bepaald conflict de moeite van den inzet van heel onzen persoon, onze positie waard is, en den plicht daartoe in het uiterste geval ons op de consciëntie bindt, die vraag kan slechts beantwoord worden, als men de kwestie, die in geding is, heeft herleid tot haar laatste gronden, en diepste betekenis. Er is een groote loon in het stellen van de kwestie op zoo scherp mogelijke wijze: eerst dan kan aan het licht treden, wie voor de waarheid kiest, en wie er tegen. Zoodra dan ook in de kerk een conflict rijst, waarbij van de ééne, dan wel de andere zijde de confessionele trouw in geding gebracht wordt, dient men één van beide te doen: of men toont aan, dat ten onrechte de confessionele trouw in twijfel getrokken is, en dat de twee meeningen, stel, dat het er inderdaad twee zijn, elkaar binnen het raam der confessie verdragen; — of men brengt ingeval werkelijk een confessioneel geschil ter tafel is, zoo scherp mogelijk het onderscheid der in geding gekomen meeningen of standpunten in formule, opdat ieder wete, wat hij met ja dan wel neen te beantwoorden heeft, en de draagwijdte kunne overzien van een eventueel kerkelijk „ja” dan wel „neen” in de betrokken materie.

Op dit punt nu geloof ik, dat de in 1924 gevallen beslissing voor beide partijen, zoover ze in het christelijk-kerkelijke klimaat werkelijk ademen willen, in hooge mate onbevredigend geweest is. Vooral nog laat ik bij het uitspreken van dit oordeel de kwestie van al-of-niet-instemming met de drie punten geheel liggen. Daarover spreken we later wel. Het gaat me niet om den inhoud der drie punten, doch om het raam, waarin ze al of niet geplaatst zijn. Om de dogmatische rangschikking. Ik meen, dat de beslissing van de synode van 1924 (latere gebeurtenissen blijven thans buiten beschouwing) met dat „raam” niet voor den dag gekomen is in haar officiële tekst.

Dat gevoel krijgt men als men stemmen van chr. geref. zijde beluistert.

Men krijgt het óók, wanneer men uit ds Hoeksema's orgaan verschillende uittalingen nagaat.

En vooral bekruipst dit gevoel ieder, die, als vreemde, en dus van buiten af, maar in een eerlijke poging om de broeders te verstaan, in de kwestie inkomt, en den tekst der besluiten der synode van 1924 te Kalamazoo opslaat.

Van chr. geref. zijde zegt de één: er is ongetwijfeld een dogmatische vastlegging van drie punten van gemeene gratie geweest. Inzooover kan men hen verstaan, als inderdaad (via den strijd om de opvattingen van dr. Janssen, hoogleraar destijds te Grand Rapids) de kwestie der gemeene gratie, globaal genomen, op het tapijt gebracht is. Maar aan den anderen kant zijn er óók chr. geref. broeders, men denke maar aan prof. dr. Wijngaarden, dien we verleden week aan het woord hoorden komen, die ten stelligste ontkennen, dat er een dogmatische formulering van de algemeene genade geweest is. Wat moet men nu?

Van de zijde van ds Hoeksema's medestanders valt — en weer kies ik expres een citaat uit den eersten tijd van vlak na 1924 — gelijke toon van onzekerheid inzake de portée van 1924 te beluisteren. Ds Hoeksema schreef in het eerste nummer van „The Standard Bearer”, Oct. 1924: „Er is zeker op dezen tijd wel niemand, die zich inbeeldt, dat door de jongste synode de kwestie beslist is, de vrede is hersteld, en dat we nu voortvols maar rustig kunnen voortbouwen op het fundament in 1924 te Kalamazoo gelegd. Tot een bevredigend einde is de zaak niet gekomen. Er bestaat thans reeds over de besluiten door de synode genomen, allerlei verschil van meening”.

Men ziet het, in dezen zijn de broeders over en weer het eens. Geen wonder ook, want de tekst der besluiten zelf laat in onzekerheid, wat hun theologisch-dogmatische inraming of inlijsting betreft.

Lezen we maar eens.

Er wordt gesproken van een Commissie van Praeadvies inzake ALGEMEENE GENADE. Best. Maar in de daarna door de synode aangenomen volzinnen — het zijn slechts bijzinnen, die met „dat” beginnen, we zullen ze straks afdrukken — leest men met geen woord iets over de algemeene genade. Vraag: staan de drie punten nu in een algemeene-genade-lijst, ja, of neen? De commissie zegt misschien: ja. Vele auteurs zeggen het ook. De synode, ofschoon ze zelf die commissie als algemeene-genade-commissie aandient, heeft, strikt genomen, dat ja niet uitgesproken.

Voorts, er wordt een agendumpunt aangekondigd, rakende de gunstige GEZINDHEID Gods jegens alle menschen. De commissie meent, dat de synode zich daarover moet uitspreken. Maar in de eigenlijke uitspraak der synode komt het woord GEZINDHEID niet voor. Vraag: hoe moet het nu? De één kan zeggen: de gezindheid is beleden, althans indirect; de ander kan het ontkennen.

Vervolgens: er is al weer een agendumpunt, rakende het doen van „zoogenaamde burgerlijke GERECHTIGHEID”. Maar in de eigenlijke uitspraak der synode zoekt men het woord „gerechtigheid” te vergeefs. Er wordt gesproken van burgerlijk „goed”. Tusschen ge-

rechtighe
heele fol
nu door
„neen”, z

Zet ik
een bijzin
in oratio
deze drie

a. „V
het vas
genade
verkor
zekere
betoon

meen”
sen, die
men zou
een bloe
het in de
kennen

gevoelen
wij we
geacht w
confessie

b. „V
gulk ee
een betel
nen: „een
werking,
gegeven z

nische”, c
catie ont
doeld: „d
enkel en

c. „Vo
onwede
tot een
lijk go
woordje
van zoog
der word

mensch z
burgerlijk
evenwel
een „orga
stelling is
over zwij

Nu kan
de lijst is
gronden
Hoeksema
lijk in d
streden.

meer zie
is. Ze zijn
formules,
een kerk.

Welnu,
beslist is
elkander
vragen zij
vang, en
heid der

dogma, ja
Heusche g
het er).
het goede
werkende.

Alleen
hij aan te
treft. En
meen ik,
moet. H

Want, c
noeg gewe
in den
in den

De Here
Pr

Toch ga
op de ver
den naam
men, ged
verkeerd
verleiden
door syno

een eenhe
medewer
verdeeldhe
feit. Het
allereerst

kerk. Tot
die zoogen
rekenen r
heid verke
tus, die h
van het C
de verzoec
wederkom
in breede
worden ge
of inder
staat in z

in zuiverh
de bedien
en verschi
de valsche
recht heef
dak te bre
dit onmog
der weegt
aarde is c

De worsteling om het leven.

Men heeft Psalm 88 weleens de psalm van het zwakke oogenblik genoemd. Ik zou wel wenschen, dat wij vele van zulke zwakke oogenblikken beleefden! Want daar wordt in dit leerdicht door Heman geworsteld om het leven, in het geloof geworsteld om het leven. Deze psalm staat niet laag, maar hoog, heel hoog! Hier is een Jakob, die zich vorstelijk gedraagt met God. Hier zijn de lijdzaamheid en het geloof der heiligen! Hier vinden wij waarlijk een psalm, een lied voor den opperzangmeester onder de kinderen van Korach! Hoe houdt deze man met zijn melancholie handen het leven vast, hij moet dat doen, hij kan dat doen, omdat hij God vasthoudt. Luister slechts naar dat krachtige begin: Heere, God mijns heils! Dat geloovig begin stempelt heel dit lied tot een geloofszang zoo krachtig, dat het nauwelijks ergens zijn wedergade vindt! Daarmede is het verdere van dezen psalm niet in strijd. De dichter klaagt niet omdat hij geen God heeft, hij klaagt juist omdat hij een God heeft. Hij lijdt als een geloovige, want hij heeft God in zijn lijden ontmoet. En geen lijden is wezenlijk, wanneer wij daar God niet in gekend hebben. Hij lijdt niet, omdat hij geen God heeft, maar juist omdat hij een God heeft. Dat is het eigenlijke van zijn lijden: de toorn Gods. Wij hebben daar mogelijk dogmatisch wat moeite mede, want wij weten immers de oplossing zoo goed, de Toorn Gods is immers door Christus ten volle gedragen? Maar dat beteekent nog niet, dat wij de handen over den buik kunnen vouwen en zeggen: wie doet mij wal? Al heeft Gods recht niets meer van ons te vorderen, Zijn liefde is in grooten ijver over ons ontbrand, opdat wij als Zijn Volk zouden uitkomen in de wereld. Deze actie van Gods heiligheid tegen Zijn Volk is veel wezenlijker dan wij ons haar gewoonlijk voorstellen. O, wij maken daar begrippen van, vrome Satzen, maar de Bijbel durft het lied van de smart te zingen zonder er één couplet af te doen. De Bijbel durft te spreken van oordeelen, die beginnen bij het Huis Gods. Dat heeft Heman gedaan, maar hij heeft het geloovig gedaan. Zijn psalm is een zeer bijzonder geloofslid, dat een zoo krachtig geluid laat hooren, dat wij nauwelijks de ooren gelooven kunnen. Hij doet niet zooals veelal de Oud-Testamentische vromen, hij brengt zijn zaaksgerechtigheid niet naar voren, maar als een metalen klank schallt het door dit lied: één pleitgrond slechts! Wat is voorts deze Heman een bidder geweest! Op zijn zeere knieën buigt hij zich neder, zijn gewonde handen strekt hij naar God uit. Hoeveer is hij niet gevorderd in het voornaamste stuk der dankbaarheid! Hij zegt niet gemoedelijk van het lijden: O, dat hindert niet, dat is zeker goed voor mij! Neen, hij smeekt: Heere, neem Uw Hand weg! Wij vergeten weleens, dat er ook een gereformeerde gebedsgenezing is! Hij blijft roepen, ook als hij de verhooring niet ziet. Hij bergt zijn smeeking niet kalmpjes weg in het kabinet der onverhoorde gebeden, maar hij worstelt met God, biddend slaapt hij in en biddend wordt hij wakker. Ondanks alles houdt hij vast aan de waarachtigheid Gods, hij redeneert niet: Gods Verbond komt niet altijd uit! De redeneeringen, waarmede wij de anti-nomiën trachten te verzoenen, bevredigen den dichter niet meer. Hij smeekt: Laat mijn gebed voor Uw Aanschijn komen. Zoo vinde nog ons sterfuer ons biddend voor een ongeloovige vrouw, een afkeerig kind, een afgedwaald volk!

Is dit een psalm zonder slot? Heman wacht op Gods oplossing, hij construeert er niet zelf één. Maar er is in Gods Boek wel een slot op dezen psalm en er is in Gods Raad wel een antwoord op uw gebed. Heman zingt: Uw hittige toornigheden gaan over mij, Uw verschrikkingen doen mij vergaan! Maar het is mij alsof ik de tegenreel antwoord hoor geven: Een oogenblik is er in Zijn Toorn, maar een leven in Zijn goedgunstigheid, des avonds vernacht het geweest, maar des morgens is er gejuich.

N. B.

aandeel nam, brak de oppositie los. Er ontstond strijd. Van weerskanten werden brochures geschreven. Protesten werden ingediend bij de betrokken kerkeraden. Kort voor de synode van Kalamazoo, 1924, kwam de zaak voor de classes. En van de classes ging de zaak naar de synode. De synode van Kalamazoo legde de kwestie der gemeene gratie vast in de bekende drie punten. Deze leorden, dat er behalve de zaligmakende genade Gods, die alleen de uitverkorenen geldt, ook een niet-zaligmakende genade „gunstige gezindheid” in God is, die algemeen is, waarin ook de verworpenen deelen, zooals mede moest blijken uit de prediking des evangelies aan alle menschen; dat er een werking des Heiligen Geestes is, buiten de wedergeboorte om, waardoor de zonde in den natuurlijke mensch en in de samenleving werd gestuit; en dat door een invloed Gods op hem de natuurlijke mensch in staat wordt gesteld burgerlijk goed te doen. Vervolgens sprak de synode uit, dat de verklaagde broeders in de grondwaarheden,

rechtigheid en goed bestaat een onderscheid, waarover heele folianten volgeschreven kunnen worden. Wat is nu door de synode uitgesproken? Waar tegen zegt men „neen”, als men het doet?

Zet ik de drie volzinnen der synode, die thans in een bijzin (oratio obliqua) gegeven zijn in een hoofdzin, in oratio recta, dan heeft de SYNODE niet meer dan deze drie dingen gezegd:

a. „Volgens Schrift en Confessie staat het vast, dater, behalve de zaligmakende genade Gods, bewezen alleen aan de uitverkorenen ten eeuwigen leven, ook een zekere gunst of genade Gods is, die Hij betoont aan Zijn schepselen in het algemeen” (hierna volgt dan weer verwijzing naar plaatsen, die dit gevoelen als vaststaande moeten bewijzen; men zou derhalve met eenig recht kunnen zeggen: 'tis een bloote historische bewijsovervoering om te toonen, dat het in de confessie vaststaat; maar wij allen persoonlijk kennen in de belijdenis uitspraken, die een bepaald gevoelen als voor haar vaststaande demonstreeren, terwijl we toch niet elken grond, waarop dat gevoelen geacht wordt te steunen, aanvaarden, ook al doet de confessie het).

b. „Volgens Schrift en Confessie is er zulk eene betuigeling der zonde” („zulk” een betuigeling; maar „zulk” kan hier niet beteekenen: „een zoodanige”; dan toch zou de aard, of werking, of bedoeling dier betuigeling moeten aangegeven zijn; genadige, dan wel niet genadige: „organische”, dan wel niet-„organische”. Elke nadere qualificatie ontbreekt evenwel; met „zulke” wordt alleen bedoeld: „de betuigeling der zonde in het leven van den enkelen mensch en in de samenleving”).

c. „Volgens Schrift en Confessie kunnen onwedergehoorenen, hoewel onbekwaam tot eenig zaligmakend goed zulk burgerlijk goed doen”. (Hier staan we weer voor het woordje „zulk”. Het ziet op het agendumpunt: het DOEN van zoogenaamde burgerlijke gerechtigheid. Even verder wordt gesproken van een invloed Gods op den mensch zoodanig, dat de mensch in staat wordt gesteld burgerlijk goed te doen. Wat voor invloed het evenwel is, een genadige invloed, dan wel een andere, een „organisch” werkende, ja dan neen — die probleemstelling is in de discussie immers opgekomen — daarover zwijgt de synode.)

Nu kan de één zeggen: zie de punten in hun lijst: de lijst is algemeene genade. Ze hebben allerlei gronden om dit postulaat aannemelijk te maken. De Hoeksema zelf heeft de drie punten dan ook herhaaldelijk in die lijst gezien, en ze met die omlijsting bestreden. Anderen evenwel willen maar liefst geen woord meer zien vastgelegd, dan strikt historisch bewijsbaar is. Ze zijn — terecht — niet erg gebrand op te veel formules, die het denken maar in den weg staan in een kerk, die confessioneel getrouw is.

Welnu, eerst als over al die thans nog open kwesties beslist is, eerst dan kan men weten wat men aan elkander heeft. Ik geef niemand hier de schuld; schuld-vragen zijn na 15 jaar minder actueel dan in den aanvang, en de kinderen zullen niet dragen de ongerechtigheid der vaderen. Open vragen: algemeene genade, een dogma, ja dan neen? Gezindheid Gods, ja dan neen? Heusche gunst, dan maar „een zekere gunst” (zoo staat het er). Betuigeling alleen in het kwade, of ook in het goede? Genadige invloed, of een andere? Organisch werkende, ja dan neen?

Alleen wie op die vragen bescheid geeft, weet waar hij aan toe is wat de kwestie der gemeene gratie betreft. En waar die kwestie toch heusch gerezen is, meen ik, dat de strijd nog zwaarder worden moet. Hij moet tot die punten doorgevoerd worden.

Want, alleen waar in dezen zin de strijd zwaar genoeg geworden is, komt de echte vrede: uiteengaan wie in den grond oneens zijn, en hieken komen, wie in den grond samenstemmen.

K. S.

De Harening Der Christelijke Gereformeerde En Protestantische Gereformeerde Kerken. (II.)

Toch gaat het daarom niet aan, om aan te dringen op de vereeniging van al wat op aarde zich noemt met den naam van kerk. Ofschoon het te begrijpen is, dat men, gedrongen door een vurige begeerte naar een verkeerd opgevatte eenheid der Kerk zich dikwijls liet verleiden om door macht of kunstmatige middelen, door syncretisme en verloochening van beginsel, zulk een eenheid tot stand te brengen, toch mogen we onze medewerking aan zulke bewegingen niet geven. De verdeeldheid in de Kerk op narde is nu eenmaal een feit. Hetgeen zich kerk noemt op aarde mag zeker allereerst worden onderscheiden in ware en valsche kerk. Tot de laatste moeten zeker gerekend worden die zoogenaamde kerken, die in het geheel niet meer rekenen met den Woorde Gods en menselijke wijsheid verkondigen, in plaats van het evangelie van Christus, die hebben afgerekend met de breede grondslagen van het Christendom, zooals de Godheid van Christus, de verzoening door Zijn bloed, de opstanding en de wederkomst van den Heiland. Maar ook hetgeen nog in breeden zin des woords tot de ware kerk moet worden gerekend, omdat het Woord Gods er in meerdere of mindere mate bekend is en verkondigd wordt, bestaat in allerlei graad van zuiverheid. Er is verschil in zuiverheid van confessie, verschil in betrekking tot de bediening der sacramenten, verschil in kerkregering en verschil in vorm van eeredienst. Afgedacht zelfs van de valsche kerk, gaat het niet aan, om al wat nog enig recht heeft op den naam van Kerk onder één kerkelijk dak te brengen. Reeds om praktische overwegingen zou dit onmogelijk moeten worden geacht. Maar veel zwaarder weegt het feit, dat de hoofdberoeping der Kerk op aarde is om Gods Woord zuiver te bewaren en te ver-

kondigen, en dat door zulk een poging tot fusie de waarheid niet slechts zou worden verduisterd en meer en meer vervalscht, maar eerlang ook geheel verloren zou geraken. Vooral hierom heeft de Kerk de roeping tot voortgaande reformatie, opdat zij tegenover allerlei verkeerde invloeden van binnen en van buiten de waarheid mag kunnen blijven bewaren en handhaven, zoo wel als verder ontwikkelen. Mede hierom kan een kerk de roeping hebben, onder bepaalde omstandigheden, waar het binnen een zeker kerkverband onmogelijk wordt gemaakt om de waarheid zuiver te bewaren, tot terugkeer en afscheiding. En eindelijk is het juist hierom de roeping van elken geloovige, om zich te voegen bij die kerk, die naar de overtuiging zijns harten de zuiverste openbaring is van het lichaam van Christus. „Er is”, zegt Bavinck, „groot verschil in de zuiverheid van de belijdenissen en de kerken. En naar de zuiverste hebben wij te staan en te streven. Wie daarom tot de overtuiging komt, dat de Protestantische kerk beter is dan de Roomsche, en de Gereformeerde zuiverder is dan de Lutherse of Remonstrantsche of Doopsgezinde, heeft, zonder daarmede zijne kerk als een valsche te oordeelen, deze te verlaten en bij de andere zich aan te sluiten. En in de eigen kerk te blijven, in weerwil van veel onzuiverheid in leer en leven, is zoolang plicht, als zij ons niet verhindert, om naar de eigen belijdenis getrouw te zijn en, zij het ook indirect, ons niet dwingt den menschen meer te gehoorzamen dan Gode”. (Dogm. IV, 347.) En wij voegen hieraan toe, dat wie het anders doet, eenvoudig de valsche kerk in de hand werkt. En dit beteekent tevens, dat zoo iemand verhindert wordt in eigen kerk naar de zuiverheid der waarheid te belijden en te wandelen, en er geen andere kerk in den omtrek is, waarbij hij zich zou kunnen aansluiten, hij geroepen is te streven naar een nieuwe en zuivere openbaring der kerk op aarde.

Vandaar, dat gereformeerden altijd nadruk hebben gelegd op de kennis van de kenmerken der ware kerk. Gewoonlijk werden drie, soms ook twee van zulke kenmerken genoemd. Ze zijn: de zuivere verkondiging van Gods Woord, de rechte bediening der sacramenten, en de handhaving der kerkelijke tucht. Deze drie staan echter niet los naast elkander, en kunnen ten slotte alle herleid worden naar het eerste: de zuivere verkondiging van het Woord Gods. Waar de zuiverheid van Gods Woord gehandhaafd blijft, daar zullen ook de sacramenten naar dat Woord worden bedienend, en daar zal ook de kerkelijke tucht worden gehandhaafd. Bovendien is, zooals we reeds zeiden, het de hoofdberoeping der Kerk om Gods Woord te bewaren en te verkondigen en in het midden der wereld te belijden. Waar Gods Woord is, daar is de Kerk; waar de kerk is, daar wordt Gods Woord bewaard, geloofd, beleiden, verkondigd en in praktijk gebracht. Waar Gods Woord het zuiverst wordt bewaard, geloofd en beleiden en verkondigd, daar is de zuiverste openbaring van het lichaam van Christus. Bij die kerk hebben we ons te voegen. Voor de zuiverheid dier kerk hebben we te waken. De eenheid dier kerk hebben we te bewaren. En van haar hebben we gescheiden te houden al wat tot openbaring komt als niet tot haar behoorend.

Voor ons is die zuiverste openbaring van de kerk op aarde zonder eenigen twijfel de gereformeerde. Dit moet zonder eenige aarzeling worden uitgesproken. De zuivere bewaring van het Woord Gods beteekent, naar onze innige overtuiging, de handhaving der gereformeerde waarheid, zooals deze ligt uitgedrukt in de Drie Formulieren van Eenigheid. Naarmate een kerk dichter bij de gereformeerde waarheid leeft is zij meer zuiver; naarmate zij van die belijdenis afwijkt, is zij in mindere mate zuiver. Wie dit niet zou willen aanvaarden, nam het nog nooit ernstig met eigen belijdenis. En wie dit niet openlijk durft uitspreken, met name in onze dagen, is ontrouw aan de waarheid Gods. Het staat dus, met het oog op onze samenkomst en samenspreking aldus, dat al wat op den grondslag dier gereformeerde belijdenis staat, die belijdenis handhaaft en in het leven tot openbaring brengt, bij elkaar behoort. Zij, die die belijdenis omhelzen, behooren of onder één kerkelijk dak te leven; of, waar taal en afstand dit onmogelijk maken, als zusterkerken met elkander in correspondentie te treden. Maar het is ook evenzeer waar, dat al wat van deze belijdenis afwijkt, hetzij in leer of leven of beide, gescheiden moet blijven, of gedwongen moet worden, om zich van de gereformeerde kerken af te scheiden.

Hierover zijn we, naar ik meen, het allen eens.

Nu bestaan er, sedert 1924 ten onzent twee kerkgroepen, de mogelijke vereeniging waarvan het onderwerp onzer bespreking is. Deze kerkgroepen waren vóór 1924 één. Beide belijden te staan op den grondslag van de Gereformeerde Belijdenis, zooals uitgedrukt in de Drie Formulieren van Eenigheid. Over en weer beschuldigt men elkander echter van afwijking van die belijdenis. De oorzaak van haar gescheiden leven sedert 1924 zal ik trachten zoo objectief mogelijk te beschrijven. Er ontstond ongeveer 1920 verschil van meening over de kwestie der gemeene gratie. Een paar broeders, daartoe gedrongen door een steeds toenemenden geest van wereldgelijkvormigheid, die zich op meer dan éne wijze in de kerken openbaarde, zoo wel als door het streven van sommigen in de kerken naar een bredere interpretatie van de gereformeerde waarheid, het tot openbaring komen van wat destijds dikwijls een „nieuwe mentaliteit” werd genoemd, en door het feit, dat deze „nieuwe mentaliteit”, schoon de Kuyper van de antithese niet willende, dweept met Kuyper's „gemeene gratie”, dachten zich op dit „leerstuk” in, vergeleken het met Schrift en belijdenis, en kwamen tot de slotsom, niet slechts, dat de naam gemeene gratie of algemeene genade niet deugde, noch ook, dat we behoefte hadden aan een betere voorstelling of verdere ontwikkeling dier leer, maar dat de leer zelf in beginsel niet in overeenstemming was met de gereformeerde wereld- en levensbeschouwing, en dies diende te worden verworpen. Reeds in 1919 had ondergeteekende als mederedakteur van „The Banner”, in verband met zijne beschrijving en waardeering van het Noachietisch verbond, niet onduidelijk zijne gevoelens omtrent deze leer voorstelling op. In verband met de bekende Janssenzaak echter, waaraan ondergeteekende een werkzaam

beide in 1924
oe dit zij, laat
niet aan denk,
verdenken van
id. Eerder staat
j niet zwaar

weet hoe moei-
aan één te gaan
wordt.

oel het zóó.
moeite van den
te waard is, en
eval ons op de
hls beantwoord
geding is, heeft
pste beteekenis,
i de kwestie op
i kan aan het
lest, en wie er
n conflict rijst,
e zijde de con-
gebracht wordt,
nen toont aan,
rouw in twijfel
n, stel, dat het
n, het raam der
geval werkelijk
scherp mogelijk
n meeningen of
te, wat hij met
t, en de draag-
i kerkelijk „ja”
rie.

n 1924 gevallen
in het christe-
en willen, in
Vooralnog laat
de kwestie van
n geheel liggen,
at me niet om
et raam, waar-
de dogmatische
g van de synode
n thans buiten
or den dag ge-
namen van chr.

ds Hoeksema's

ie, als vreemde,
lijke poging om
inkomt, en den
24 te Kalamazoo

is ongetwijfeld
rie punten van
e kan men hen
om de opvattin-
stijds te Grand
e, globaal gene-
an den anderen
ien denke maar
leden week aan
igste ontkennen,
in de algemeene

destanders valt
uit den eersten
van onzekerheid
n. De Hoeksema
„The Standard
en tijd wel nie-
jongste synode
teld, en dat we
tbouwen op het
gd. Tot een be-
men. Er bestaat
synode genomen,

rs over en weer
st der besluiten
sch-dogmatische

issie van Prae-
Best. Maar in
n' volzinnen —
t' beginnen, we
met geen woord
: staan de drie
st, ja, of neen?
auteurs zeggen
die commissie
nt, heeft, strikt

t aangekondigd,
jods jegens alle
de synode zich
e eigenlijke uit-
ZINDHEID niet
kan zeggen: de
; de ander kan

impunt, rakende
te GERECHTIG-
aak der synode
te vergeefs. Er
Tusschen ge-

zoals ze in de belijdenis geformuleerd zijn, gereformeerd zijn, zij het dan ook met een neiging tot eenzijdigheid; dat echter onderscheidene uitdrukkingen in de geschriften der verklaagde broeders niet wel te rijmen zijn met de bovengenoemde drie punten; zij besloot verder de broeders, zoowel als de kerken in het algemeen te vermanen om zich te wachten voor eenzijdigheid, alsmede, dat er wel oorzaak was om te waarschuwen tegen wereldgeleijkvormigheid en misbruik van de leer der gemeene gratis. De synode nam verder geen actie. Zij vermaande, staande de vergadering, de broeders niet; zij eischte van hen geen verklaring of belofte van instemming met de aangenomen punten, en zij maakte ook de zaak niet aanhangig bij de betrokken kerkeraden, zoals dit wel geschied was h.v. met de zaak Bultema, 1918. En dit alles liet de synode na, in weerwil van het feit, dat de commissie van praeadvies a d h o c wel tot zekere vermaning en eisch van het afleggen eener belofte staande de vergadering had geadviseerd; alsmede, dat de verklaagde broeders het op de vergadering der synode, in woord en geschrift, zeer duidelijk hadden uitgesproken, dat zij zich aan de besluiten der synode niet konden onderwerpen. Het slot van het protest door Ds H. Danhof nog op dezelfde synode ingediend, luidt als volgt:

"Hoewel ik dan ook gaarne toestem, dat onderscheidene uitdrukkingen in de geschriften van de broeders Danhof en Hoeksema niet wel te rijmen zijn met wat door de synode in punten A, B, en C wordt voorgesteld, zoo ben ik toch heilig overtuigd, dat hunne uitdrukkingen, mits in het rechte verband gelaten, niet wezenlijk in strijd zijn met Belijdenis en Schrift. Geheel afgedacht dan ook van het feit, dat elk bijzonder werk over eenig bepaald punt, juist omdat het bijzonder is en een bepaald punt betreft, in zekere definitieve richting moet wijzen; beweer ik, dat de broeders ernstiglijk streven naar een rijke en alzijdige voorstelling van Gods openbaarde waarheid; en dat zulks ook wel duidelijk is uit hunne geschriften. Al mogen zij dan verschillen van de huidige drie synodale uitspraken, zoo meen ik toch tegenover de synode met klem te moeten handhaven, dat hun gevoelen in overeenstemming zijn met Belijdenis en Schrift.

"Waar dit nu mijn innigste overtuiging is, daar zal de synode mij zeker wel verstaan, als ik hiernede uitspreek, dat ik het mijne roeping acht voor God en de kerken, niet alleen formeel te protesteeren tegen deze synodale besluiten, maar ook praktische maatregelen daartegen hoop te nemen, beide als afgevaardigde van Classis Grand Rapids West en als een van de twee in betrekking tot bovengenoemde drie punten veroordeelde broeders. Ik heb gemeend eerlijkheidshalve dit te moeten zeggen."

Ofschoon de synode echter geen actie nam, de beide classes, waaronder de verklaagde broeders ressorteerden, deden het wel, vooral nadat in de „Standard Bearer“ een begin werd gemaakt met de vervulling der belofte, die de beide broeders op de vergadering der synode hadden uitgesproken, en de synodale uitspraken onder de loupe van hun critiek begonnen te nemen. Zij eischten namelijk van de betrokken kerkeraden, dat deze hun leeraars zouden plaatsen voor de vraag of zij instonden met de aangenomen drie punten, en of zij wilden beloven, met recht van appel, nooit iets, hetzij in het privaot of in het publiek te leeren, dat tegen die punten indruischt. Om het heel kort te zeggen, de kerkeraden weigerden om aan dezen eisch der classes gehoor te geven, en beriepen zich op de synode van 1926. En de leeraars waren het eens met de kerkeraden. Daarom werden de leeraars geschorst in hun ambt, op grond van insubordinatie aan de „bevoegde kerkelijke autoriteiten“. En op denzelfden grond werden de kerkeraden afgezet. Wel was er formeel een weinig verschil tusschen de actie van Classis Grand Rapids Oost en die van Classis Grand Rapids West. De eerste verklaarde den kerkeraad van Eastern Ave. buiten het kerkverband, de laatste zette den kerkeraad van Kalamazoo I eenvoudig af. Maar wezenlijk verschil was er ook in dit opzicht niet, daar immers ook Classis Oost als grond voor haar actie aangaf, dat de kerkeraad van Eastern Ave. schuldig stond aan insubordinatie aan de „bevoegde kerkelijke autoriteiten“. Door een latere classis werden de predikanten afgezet uit hun dienst.

H. HOEKSEMA.

Independent.

Dr M. Bouwman, bekend uit de discussies over „het nieuwe kerkrecht“, citeert in „De Heraut“ (30-4-39) een uitspraak van mij uit „De Reformatie“ (29-4-38, net een jaar geleden dus). Ik had daar opgemerkt, dat „een uitspraak over de wenschelijkheid van schorsing iets anders is dan de schorsing zelf“.

Het lijkt me nog al eenvoudig. De wenschelijkheid poneeren, dat Carthago moet verdeeld worden, is wat anders dan een militaire expeditie tegen deze stad zelf ondernemen op eigen gelegenheid. Het eerste staat een senator vrij, het tweede niet. De wenschelijkheid uitspreken van een betere opvoeding der kinderen van een bepaald vader door dien vader, is wat anders dan pardoos vaders stoel innemen. En zoo voort. Het is allemaal al ettelijke malen betoogd. En in de boeken van gereformeerde canonici, ook die „tot de beste“ gerekend werden of worden, kan men dezelfde gedachte aantreffen.

Niettemin concludeert dr M. Bouwman uit dit ééne zinnetje van mij, dat ook ik behoort tot degenen, die „op dit punt independentistische tendenzen hebben. Als historische qualificatie“ — aldus dr H. Bouwman — zal ook ik „dit moeten aanvaarden“.

Ik zal hier niet herhalen wat al meermalen tegen deze z.g. „historische qualificatie“ is aangevoerd. Ze schijnt me ietwat lichtvaardig. En ietwat haastig. Even haastig, als dr Bouwman's opmerkingen inzake dr v. Lonkhuyzen's vertaling van het latijn van Voetius. Heeft dr Bouwman al eens geantwoord op prof. Greijdanus' uitvoerig materiaal, aangevoerd ten bewijze, dat dr Bouwman het latijn van Voetius eens aldus (in zijn dissertatie) vertaalde, dat wat Voetius verwierp, als diens opinie werd aangediend?

K. S.

Lijntrekkerij.

De nog altijd anonieme persschouwer van het „Calvinistisch Weekblad“ noemt het „heel opvallend“, dat „zij, die inzake de 'meningsverschillen' één lijn trekken, ook inzake de kwestie van het z.g. oude of nieuwe kerkrecht eendrachtig zijn“.

Heel opvallend.

Aan de broeders en zusters wordt zoo ongeveer de indruk bijgebracht, dat men front vormt, partij vóór of tegen een bepaalde opinie kiest, omdat een medestander het doet, en zo voort. En zoo wordt de aandacht voor de zooveelste maal afgeleid van de argumenten. Een broederlijk gebaar maskeert dan weer (natuurlijk onbewust) het feit, dat men zelf op die manier heel onbroederlijk polemiseert, verbanden leggende, die er niet zijn.

Van de meesten, wier opinie inzake de oudere „meningsgeschillen“ ik met instemming las, is het mij onbekend, of ze Kuyper en Rutgers óók in kerkrechtelijk opzicht zóo volgden, dat zij tegen hun „doorzaging“ in canonicis genoegzaam bezwaard geworden zijn.

K. S.

Niet te spoedig oordeelen.

„De Heraut“ heeft uit het feit, dat ergens een redacteur zonder persoonlijk afscheidswoord zijn taak neerlegt, conclusies getrokken. We laten naam en plaats weg, wijl we weten, dat nog steeds de zaak in beraad is. Waarom we dan ook hetgeen we eerst schreven, wat echter verleden week bleef liggen wegens plaatsgebrek, maar achterwege laten.

Ik heb evenwel een algemeene vraag. Die redacteurs, die thans uit het feit, dat „De Heraut“ conclusies trekt uit een heengaan zonder persoonlijk afscheidswoord, reden vinden om dat dadelijk over te nemen, hebben die ook zulke conclusies getrokken uit het feit, dat indertijd prof. dr K. Dijk uit „De Heraut“ verdwenen is, zonder eigen afscheidswoord? Er is even over gekikt in de pers; wij hoorden hen evenwel toen niet. Zijn conclusies geoorloofd, als het objecten van de critiek van „De Heraut“ betreft, maar ongeoorloofd, als het dit orgaan zelf raakt?

K. S.

Een vraag.

Dr W. A. v. Es, terugkomende op wat we onlangs schreven over de „leuke aanhalingsteekens“, waarmee hij de qualificatie „dogmaticus“ voorzag, toen het ging over een hoogleeraar in de dogmatiek te Kampen, verzekert, dat ze niet, zoals ik vermoedde, bedoelden aan te duiden, „dat Kampen geen zelfstandige ontwikkeling der theologie heeft te beoogen“. Waarvan acte genomen zij, maar dan alleen op gezag van den schrijver zelf, die overigens zijn aanhalingsteekens niet steeds duidelijk hanteert.

Niettemin was mijn vermoeden toch niet geheel ongemotiveerd. Gelijk blijkt uit wat dr v. Es schrijft:

Prof. Schilder spreekt hier als zijn mening uit, dat „Kampen“ een „zelfstandige ontwikkeling der theologie“ heeft te „beoogen“.

Iets dergelijks is in de laatste jaren wel eens meer gezegd. Doch wat bedoelt de hoogleeraar?

„Zelfstandig“, en dit: naast of tegenover wie of wat?

En wie bepalen den aard dezer zelfstandigheid? De Kerken, wier school „Kampen“ is? Of de Curatoren, aan welke de Kerken de verzorging van de School hebben opgedragen? Of het college der hoogleeraren? Of — waar in het verband van den „dogmaticus“ van Kampen sprake is, Prof. Schilder, als hoogleeraar in de dogmatiek? We meenen, dat het antwoord op deze vragen voor de ontwikkeling en den vrede van onze Kerken niet van belang is ontbloot, en velen met ons de beantwoording er van daarom met begrijpelijke belangstelling tegemoet zullen zien.

Op deze vragen lijkt me een antwoord overbodig. Prof. dr S. Greijdanus gaf het reeds in ons nummer van 10 Mei 1935, toen hij verwees naar een passage uit de Acta der synode van 1893, die door „De Heraut“ was weggelaten in één van de gevallen, waarin dit blad over de Theologische Hoogeschool onjuiste informatie gaf, maar waarin toch uitdrukkelijk sprake is van „de geheele theologische vorming“ (te Kampen) o.m. „door de wetenschappelijke studie der Theologie“. Natuurlijk is wetenschappelijke studie zelfstandig, anders is 't geen wetenschappelijke studie, maar napraterij. Deze zelfstandigheid is verder nader bepaald in het onderteekningsformulier en daarvoor reeds in de geloofsbelijdenis als kerkelijke acte van de professoren als leden der kerk. Zij verschilt geen haar van die der professoren van de Theol. Faculteit der V.U., zoolang dezen zich binden, zooals zij het contractueel tegenover de Gereformeerde Kerken deden. Kampen is even vrij als de Theol. Faculteit der V.U., zooals ik in mijn jongste radiorede ten gunste der V.U., gehouden toen ik reeds in Kampen doceerde, heb opgemerkt. En het „gevoel“ dier vrijheid is te Kampen sterker dan bij hen, die de binding der Theol. Faculteit der V.U. vergeleken met een zitten van althans den kleinen teen in de kerkelijke klem (dr A. Kuyper). Den „aard“ dezer zelfstandigheid bepalen dan ook niet curatoren, en ook niet professoren, doch a. de gereformeerde belijdenis, en b. het begrip „studie“, en c. het onderteekningsformulier.

K. S.

Aanschouwelijk Bijbelsch onderricht.

De tijd voor zomeruitstapjes breekt weldra aan; reisplannen worden gemaakt; gidsen geraadpleegd. Waarom niet naar Amsterdam? Daar is gelegenheid om de kennis van volwassenen en jongeren op het gebied der Bijbelsche geschiedenis door aanschouwing te verrijken.

Nuttige leerobjecten als de Tabernakel, modellen van den Tempel en den Tempelberg te Jeruzalem; den Hoogepriester; muziekinstrumenten, planten, dieren,

enz. uit Palestina afkomstig; de bekende Sichern-collectie; vele artikelen betrekking hebbende op den Egyptischen doodencultus; mummies, lijkvazen, enz., vindt U in het BIJBELSCH MUSEUM, HEMONYLAAN 19A te Amsterdam, dat dagelijks geopend is, behalve Donderdags; telefoon 26410. Deskundige rondleiding; billijke toegangsprijzen; groepen belangrijke reductie.

Bezoekers, meldt U tijdig aan!
(Toegezonden bericht, Red.)

Confoederatie, of hiërarchie? (II.)

In „De Heraut“ van 23 April '39 haalt Dr M. Bouwman aan wat Voetius antwoordt op de vraag „of elk deel der kerkelijke macht, ook de excommunicatie, ingeval van wanbestuur, ongeneeslijk verderf, aan de synodale vergadering der kerken kan worden toegekend en door haar uitgeoefend?“ Hij geeft dan een deel van dit antwoord, en zegt, dat het te veel van het geduld der lezers zou vergen, verder dat antwoord op te nemen. Nu is dat ook metterdaad een lang antwoord van anderhalve bladzijde. Maar Dr Bouwman had toch ook het slot wel moeten geven. Dr H. G. Kleyn had zich ook op een klein deel van dat antwoord van Voetius beroepen, maar kreeg van Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman en Dr F. L. Rutgers daarover dit te lezen: „Maar Dr Kleyn, die dat letterlijk aanhaalt, zonder iets daarbij te voegen, weet toch ook wel, dat er bij V. dan nog een paar bladzijden volgen, ten betooge, dat daarbij „aan de plaatselijke kerk haar recht en de uitoefening der kerkelijke macht moet verblijven“; zoodat, als daarin nog een gezond deel over is, door dit gedeelte de eigenlijke excommunicatie geschiedt, en de Synode alleenlijk leiding geeft, en als zulk eene kerk geheel bedorven is, de Synodale excommunicatie „niet formeel is, maar een daarvoor in de plaats komende handeling, waarbij het anathema aangekondigd wordt, met opzegging van den vrede, van de broederschap en van de speciale Synodale correspondentie“. In verband met dat betoog stelt V. dan de vraag: of de bestuursmacht, ingeval van nood en van niet te reformeeren bederf, aan den Kerkeraad ontnomen en op een ander overgebracht kan worden? En daarop is zijn antwoord bevestigend; maar wel verre van daarbij te denken aan een „op eigen hand ingrijpen van de Classis“ (gelijk Dr Kleyn het doet voorkomen), zegt hij juist integendeel, dat alleen de Kerk (of gemeente) de bevoegdheid heeft om in zoodanig geval de bestuursmacht aan de dienaars en ouderlingen voor goed of tijdelijk te ontfangen. Om alle misverstand uit te sluiten, voegt hij er bij: „De reden is deze: bij degenen, die op kerkelijk gebied wettig iets verleent, gelijk door het toekennen van de macht aan dezen of genen persoon geschiedt, bij denzelfden berust ook de wettige bevoegdheid om datzelfde te ontnemen, als daartoe de noodzakelijkheid bestaat. En nu is het de gemeente in haar geheel (populus ecclesiasticus), door wier wettige verkiezing, hetzij onmiddellijk door haar zelve, of middellijk in den kerkeraad, maar dan toch oorspronkelijk door het eerste, de macht aan dezen of genen persoon wordt toegekend“. Indien mogelijk (zegt hij dan verder), gebruikt zulk een Kerk daarbij de hulp der synodaal met haar verbonden Kerken; en alzoo „kan de bestuursmacht, die aan de gewone en eigen Dienaren is ontnomen, of althans de uitoefening, die hun tijdelijk ontzegd is, ten minste bij deze noodzakelijke handeling overgebracht worden op de ouderlingen van ééne of meer Kerken derzelfde synodale correspondentie, wier plaatsvervangende hulp dan slechts zoolang (tantisper) gebruikt wordt, totdat de orde gevestigd en de eigen kerkeraad hersteld is“. Van dat alles wordt door Dr Kleyn geheel gewogen, behalve alleen wat betreft den laatsten volzin. De Rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken, 2de uitgave, blz. 32/33. Vgl. „De Reformatie“ van 3 Juni '38.

Nu zwijgt Dr M. Bouwman over dit alles wel niet geheel, maar wat Voetius aldus schrijft, komt bij hem toch niet duidelijk uit. De lezing van dit een en ander zij onzen aanhangers en propageerders van het nieuwe kerkrecht aanbevolen, alsook aan „De Waarheidsvriend“, die blijkbaar zonder eigen onderzoek slechts afging op wat Dr M. Bouwman in „De Heraut“ in dezen van Voetius citeerde. Wel gebruikt Voetius het woord „alleen“ niet, zooals genoemde schrijvers zeggen: „dat alleen de Kerk (of gemeente) de bevoegdheid heeft“. Maar de invoering van het woord „alleen“ brengt geen wezenlijke verandering in het betoog van Voetius, doch slechts verduidelijking. Hij schrijft toch: „utique per eandem... auferri potest... Quia per quem in Ecclesiasticis legitime quid confertur... per eundem idem legitime aufertur = alleszins kan (die) door denzelfden ontnomen worden... Want door wien in kerkelijke zaken op wettige wijze iets verleend wordt... door denzelfden wordt dat op wettige wijze ontnomen.“

Op blz. 8 van zijne brochure schrijft Dr van Lonkhuyzen: „Een meerdere vergadering is geen zelfstandige instelling of blijvend college, zij heeft geen eigen, origineel, ambtelijk, hooger gezag. Zij ontvangt haar gezag niet rechtstreeks van Christus, maar van de kerken; m.a.w. het is een afgeleide, beperkte, door de kerken saamgebrachte macht. Van de kerken en door de kerken ontvangt de Synode van Christus een afgeleid, beperkt, confoederatief gezag (art. 36 K.O.). Een ander gezag mag zij zich niet toeëigenen. Haar besluiten zijn bindend voor de leden der foederatie; formeel krachtens dat foederatief-gezag; materieel krachtens het rusten der besluiten op het Woord Gods, daar door meerdere kennis van en inzicht in het Woord en dies door meerdere leiding des H. Geestes door en naar het Woord, beter gewaarborgd“.

S. GREIJ DANUS.

De zelfsta

Het vraag is van zoo veel over verheldering worden beg In de hoo len, die ik gang in „De bijdragen, v haling te v heid van d te stellen.

Sedertdien hieraan va Heraut“ is zijdigheid tot voorzie mag, evena zeker ook w Bouwman c denten in N dan vergeva ander uitm eens uit he het voor on weet te ve persoon en de verdien

De grooten Dr Bauwma mij wel hie het punt in of, volgens gaderingen „onder g tig de amb

Volgens streepte wo

Wie dit m van deze a maar huld

„Het is m kerkrecht, w het recht c in de parti 23 April 193

Hier is d gens Dr E gereformeer

Waar dit Bouwman, is, en dat nu in de d spreken en vergadering betekenis lem, voor gaat het c gewicht van het volma

Op dit e Bouwman, prof. Schild tendenzen l ze dit moe of keere, me kerkrecht n ook. Welke

In zulke hij overtuig hebben. Zij

Maar Dr de ondersc Gereformeer

louter inde dependentis Dr F. L. R denten war tischen goe vóór twint

De drie g en Dr Bouw hun radicaa gen kan. D dat dit bej reeds het p eeuw aan c

En ook al dient men E aan de lijn eeuwen, te Kerken van wekkende c

ligt, beneye beproefde v feen der 1

Ook mag strijd der wordt, niet een aanslag maar door selen, die v werking he daarvan vo

Aan het s dan nog, d

1) Al is r redactie, toc

De zelfstandigheid van de plaatselijke kerk¹⁾. (I.)

Het vraagstuk, aangegeven in bovenstaand onderwerp, is van zoo groote beteekenis, dat, ook al is er reeds veel over geschreven, elke poging, die werkelijk tot verheldering meewerkt, met dankbaarheid behoort te worden begroet.

In de hoop, dat de noodige aanvulling van de artikelen, die ik in Juli en Augustus van den vorigen jaargang in „De Reformatie” schreef, hiertoe nog iets mag bijdragen, wil ik in alle bescheidenheid, zonder in herhaling te vallen, trachten het punt van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk nog scherper in het licht te stellen.

Sedertdien is er over de kerkrechtelijke kwestie, die hieraan vast zit, zeer veel geschreven. Vooral in „De Heraut” is met groote kennis van zaken tegen de eenzijdigheid van het independentisme gewaarschuwd en tot voorzichtigheid gemaand. Deze hooge waardeering mag, evenals aan het werk van den hoofdredacteur, zeker ook worden toegekend aan de artikelen van Dr M. Bouwman over „Engelsche Gereformeerden en Independenten in Nederland voor Drie Eeuwen”. Het moge hem dan vergeven worden, dat hij den regel, dat de een den ander uitnemender heeft te achten dan zichzelf, wel eens uit het oog schijnt te hebben verloren, al blijft het voor ons allen pijnlijk, dat de schrijver zich niet weet te verheffen tot de passende achting voor den persoon en het werk van iemand van den leeftijd en de verdienste van Dr J. van Lonkhuyzen.

De groote verdienstelijkheid van de uiteenzetting van Dr Bouwman voor den strijd der meeningen, is voor mij wel hierin gelegen, dat hij zijn betoog toespit op het punt in kwestie, waarom het alléén maar gaat, n.l. of, volgens de Schrift, de synoden „hoogere” vergaderingen zijn, die staan boven het ambt in de „ondergeschikte” kerken, en daarin eigenmachtig de ambtsdragers mogen afzetten.

Volgens Dr Bouwman is dit het geval. De onderstreepte woorden zijn ook van hem.

Wie dit met hem niet eens is, is volgens den schrijver van deze artikelen in „De Heraut” niet gereformeerd, maar huldigt het independentistische kerkrecht.

„Het is niet gereformeerd, maar independentistisch kerkrecht, wanneer men aan de meerdere vergadering het recht ontzegt, om haar besluiten inzake de tucht in de particuliere kerk te voltrekken.” („De Heraut” 23 April 1939.)

Hier is dus scherp geformuleerd het punt, dat volgens Dr Bouwman het criterium uitmaakt tusschen gereformeerden en independenten.

Waar dit nu, vooral blijkens de artikelen van Dr Bouwman, het punt is, dat altijd in geding geweest is, en dat ook nu alleen in 't geding is, laat ons dit nu in de discussie ook vasthouden en daarover alléén spreken en niet doen alsof het gezag der meerdere vergaderingen bedreigd wordt of dat het gaat over de beteekenis van Hand. 15, het apostelconvent te Jeruzalem, voor kerkverband en synodegezag. In Hand. 15 gaat het over 'tonderhavige punt niet, en over het gewicht van deze vergadering te Jeruzalem kunnen we het volmaakt eens zijn.

Op dit aangegeven punt nu kunnen, volgens Dr Bouwman, Dr van Lonkhuyzen, prof. Greijdanus en prof. Schilder „niet loochenen, dat zij independentistische tendenzen hebben”. Als historische qualificatie zullen ze dit moeten aanvaarden.²⁾ Hoe men het ook wende of keere, men kan den independentistischen trek in hun kerkrecht niet loochenen. „Maar men erkenne dit dan ook, Wetenschappelijke eerlijkheid gebiedt dit.”

In zulke woorden geeft Dr Bouwman te kennen, dat hij overtuigd is, deze drie mannen schakelt gezet te hebben. Zij kunnen noch heen noch weer.

Maar Dr Bouwman moge bedenken, dat er, volgens de onderscheiding, die hij maakt, vóór hem in onze Gereformeerde Kerken geen gereformeerden waren, maar louter independenten. Dat vooral de Doleantie een independentistische beweging was, en dat Dr A. Kuyper en Dr F. L. Rutgers geen gereformeerden, maar independenten waren. Dat wij ook na hen in independentistischen geest zijn onderwezen. De procedure-Netelenbos vóór twintig jaar, getuigt hier nog ten sterkste van.

De drie genoemde geleerden staan dus niet alleen, en Dr Bouwman moet zich niet verwonderen, dat hij hun radicalen omzwaa niet gemakkelijk bewerkstelligen kan. Dit temeer, waar uit zijn eigen betoog blijkt, dat dit bepaalde punt ook in de dagen van Voetius reeds het punt in kwestie was, en dat ook in de 17de eeuw aan de vastheid van lijn in dezen veel ontbrak.

En ook al zou dit laatste niet het geval zijn, dan nog dient men bij het stellen van den elsch tot aansluiting aan de lijn der Gereformeerde Kerken van vóór drie eeuwen, te bedenken, dat achter de Gereformeerde Kerken van thans in de lijn der hiërarchie de afschrikwekkende deformatie der Kerken tot Hervormde Kerk ligt, benevens de Afscheiding en de Doleantie en de beproefde voorlichting door mannen, die naast de coryfeeën der 17de eeuw genoemd mogen worden.

Ook mag niet uit het oog verloren worden, dat de strijd der meeningen, die heden onder ons gevoerd wordt, niet ontstaan is, doordat de z.g. independenten een aanslag hebben gesmeed op het gezag der synoden, maar door de toepassing en verheerlijking van beginselen, die wij vóór de verwording der Kerken wel in werking hebben gezien, maar die na haar bevrijding daarvan voor ons werkelijk geheel nieuw waren.

Aan het slot van zijn schrijven verzoekt Dr Bouwman dan nog, dat uit de H. Schrift worde aangetoond,

¹⁾ Al is niet elke waardeering van schrijver ook die der redactie, toeneemt zij gaarne dit artikel op. — Red.

dat de schriftuurlijke basis van de stelling, dat de synoden hogere vergaderingen zijn, die eigenmachtig in de aan haar ondergeschikte Kerken de ambtsdragers mogen afzetten, niet te handhaven is.

Hij voegt daaraan toe, dat degenen, die het met hem niet eens zijn, na dit gedaan te hebben, hun bezwaren hebben in te dienen tegen de bestaande kerkenordering, o.a. tegen art. 31 en vooral ook art. 36, om nu van art. 79 maar te zwijgen. Om het gewicht van deze consequentie uit te drukken, heeft Dr Bouwman deze laatste woorden onderstreept.

Hij houde mij evenwel ten goede, wanneer ik meen te moeten zeggen, dat ik van deze consequentie in 't geheel niets versta. Ik begrijp niet, waarom genoemde broeders, na hetgeen door hen gepubliceerd is, met een bezwaarschrift tegen de aangewezen artikelen der K.O. zouden moeten komen. Kuyper en Rutgers hebben dit toch ook nooit gedaan, en de Doleantie, die de daadwerkelijke ontkennning der hogere machten was, heeft zich, voorzover ik weet, nooit bekend gevoeld door genoemde artikelen der kerkenorde, die eenvoudig voortvloeden uit het „gemeen accoord” en daarmee in overeenstemming zijn.

Misschien kan dit voor Dr Bouwman e.s. een geruststellende aanwijzing zijn, dat de door hem als independentistisch gequalificeerde broeders, voor het gezag der synoden minder gevaarlijk zijn, dan hij ducht.

In elk geval is 't een aansporing om nuchter te blijven, en de dingen niet op te schreeven. Dit laatste wekt altijd den indruk van opzettelijk misverstand en brengt het gevaar mee, dat men elgen stelling ad absurdum voert.

Tenslotte mag van degenen, die van hun opponenten voortdurend vragen, dat de schriftuurlijke basis zal aangegeven worden, ook verwachten, dat ze zich hunner zijds ter weerlegging ook van schriftuurlijke argumenten bedienen, en zich richten op het punt in kwestie. Axel.

POST.

De Groote Catechismus van Zacharias Ursinus.

(XXXVL)

306. Op welke wijze zegt de Heere, dat het brood Zijn lichaam is, en de wijn Zijn bloed?

Op de wijze, waarop een teeken den naam draagt van de zaak, wier overdracht daardoor uitgebeeld en bevestigd wordt. Want aldus wordt een kroon of scepter in de plaats van een koninkrijk genomen; zóó wordt de besnijdenis genoemd het verbond tusschen God en Abraham; zóó heet het lam en 't slachten en eten ervan het Pascha, dat is de voorbijgang des Heeren; zóó heeten de Levitische offeranden de verzoening der zonden; zóó wordt de Doop het had der wedergeboorte genoemd; in 't algemeen, zóó draagt het Sacrament den naam van de zaak, die daardoor van God wordt beteekend en bevestigd.

307. Wat bedoelt de Schrift met deze manier van spreken?

Dat deze zichtbare en lichamelijke dingen zoowel teekenen als getuigenissen (of: bewijsstukken)¹⁾ zijn van Gods onzichtbare en geestelijke gaven.

308. Wat is dus de zin van de woorden van Christus, wanneer Hij zegt, dat het brood Zijn lichaam en de wijn Zijn bloed is?

Dat dit gebroken brood, door ons gegeten, en deze wijn, door ons gedronken, voor de geloovenden een teeken en getuigenis is, dat het lichaam en bloed van Christus voor ons is overgegeven en vergoten, en ons door het geloof meegedeeld wordt, even zeker als wij het brood en den wijn met den mond des lichaams gebruiken.

309. Waar wordt deze verklaring in de Schrift overgeleverd?

Paulus levert haar over. 1 Cor. 10. Want nadat hij gezegd heeft, dat het brood de gemeenschap van het lichaam van Christus is, voegt hij er deze reden aan toe: Omdat de geloovigen, die ééns broods deelachtig zijn, één lichaam uitmaken. Ook Christus Zelf leert haar, wanneer Hij den drinkbeker het Nieuwe Testament in Zijn bloed noemt, dat is de vergeving der zonden, en de schenking van de gerechtigheid en het eeuwige leven, wegens Zijn vergoten bloed. Dit toch in een anderen zin te verstaan dan dat de drinkbeker een teeken en getuigenis van dit Testament is, laat het Christelijk geloof niet toe.

310. Waarom heeft de Heere toch zoo gesproken?

Ten eerste, om daarmee te leeren, wat deze zichtbare teekenen uitbeelden.

Ten tweede, om ons in te scherpen, dat den geloovenden éven zeker de gemeenschap aan Zijn lichaam en bloed ten deel valt, als zij waarnemen, dat zij de uiterlijke teekenen gebruiken.

H.

G. B.

¹⁾ et signa et testimonia.

LITERATUUR EN KUNST

Twee romans uit de Cultuur-Serie.

„Er voert geen weg buitenom”, door Maxence van der Meersch. — Zuid-Holl. Uitgevers-Mij., Den Haag.

„De populieren fluisteren”, door Lode van der Schelde.

Een boek uit de Cultuur-serie is het waard, dat men in een bespreking bijzondere aandacht wijdt aan de uitvoering. Wat zijn deze uitgaven prachtig! De houtsneden van Anton Pieck — en het zijn er tientallen — verleen het boek een bijzondere distinctie. Men kan, wat het uiterlijk betreft, be-

grijpen dat de uitgevers de leus aanheffen: „Een boek uit de Cultuurserie is een geschenk voor het leven”.

Jammer is het daarom, dat innerlijk en uiterlijk niet op hetzelfde peil staan. Niet alsof „Er voert geen weg buitenom” geen lezenswaardig boek zou zijn. Maar het rechtvaardigt toch niet den grooten ophef, waarmee het aangekondigd wordt.

Karliën, de jonge Vlaamsche vrouw, loopt weg van den bruten woesteling Gomar, met wien ze getrouwd is. Ze vindt een toevlucht bij haar oom en tante. Voor oom Domitiaan heeft ze als kind al een groote vereering gehad, een vereering die langzamerhand overgaat in liefde. Tenslotte wordt er uit hun verhouding een kind geboren. Domitiaan wordt gedood door Karliën's man, en Karliën trekt weg met haar kind. De tante, Wilfrida, die den doode hartstochtelijk heeft liefgehad, brengt na een zwaren strijd het offer. Ze neemt Karliën met het kind bij zich.

Maxence van der Meersch schrijft goed. Hij gaat zich niet te buiten aan realistische tooneelen, al zou men dat na de inhoudsweergave misschien verwachten. Het boek leest aangenaam. En toch, als geheel laat het niet dien diepen indruk achter, dien men na lezing van het eerste gedeelte verwacht. Zoolang Karliën en Gomar de hoofdrollen spelen, is Van der Meersch in zijn kracht. Hoe spannend en fel van kleur is bijvoorbeeld het hanengevecht beschreven, dat op den zolder van Gomar's herberg plaats heeft! Dit behoort tot de beste stukken van het boek, evenals de beschrijving van Gomar's mislukten smokkeltocht en van zijn dood. De dronken woestard, in zijn ongebreidelde kracht, is alle douanen te slim af. Tenslotte wordt hij toch gepakt. Maar niet voordat hij de douanen tot het uiterste heeft getart door een heelen nacht lang tot aan zijn middel in het ijskoude water van de Lije te blijven staan, met zijn pak smokkelwaar, dat hem op dit neutrale gebied niet ontnomen mag worden!

Wanneer echter Domitiaan en Wilfrida op den voorgrond komen, schiet de schrijver tekort. Hij slaagt er niet in, om deze figuren levend voor ons te maken. Oom Domitiaan, de schrijver en dichter, doet ons al heel erg als „maakwerk” aan. De schrijver put zich uit om ons van de grootheid van deze figuur te overtuigen, maar de Domitiaan dien we te zien krijgen is vaak theatraal en zelfingenomen. In hun verhouding tot elkaar zijn Domitiaan en Wilfrida wel heeltemaal verliteratuur. We zien ze niet als wezens van vleesch en bloed, zooals we Gomar en Karliën zien. En dat geeft het boek iets onevenwichtigs. Want tenslotte moest het zwaartepunt toch liggen in de figuur van Wilfrida, die uiteindelijk het offer brengt. Anders is de titel niet te verklaren. En daar ligt het zwaartepunt niet. Ondanks de zeer goede natuurbeschrijvingen geeft het boek daardoor niet, wat we er aanvankelijk van verwachten.

Tot nog toe hebben de uitgevers van de Cultuur-serie alleen maar vertaalde boeken aan de markt gebracht. Verscheidene „Schlagers” waren daarbij, we herinneren alleen maar aan de trilogie van Gulbransen en die van Margaret Mitchell! Ze brengen nu echter voor de eerste maal ook een oorspronkelijke, Nederlandsche roman, en nog wel een debut. Het is „De populieren fluisteren”, door Lode van der Schelde.

Dit boek is, zoo mogelijk, nog mooier van uitvoering dan het eerstgenoemde. De band is van een nieuw materiaal, synthetisch perkament. Anton Pieck verzorgde weer de illustraties. De pagina's zijn rood omlijnd, en iedere beginletter van een hoofdstuk is op origineele wijze verwerkt in een kleine houtsnede. De uitgave is werkelijk een lust voor de oogen, iets zeldzaams.

De ondertitel luidt: „roman uit het leven der vlasboeren”. Wie de trilogie van Johan Fabricius las: „Komedianten trokken voorbij” en de daarop volgende deelen, zal zich verbazen over het feit dat twee romans zóó eenzelfde gegeven kunnen behandelen. Het gaat hier, evenals in de trilogie van Fabricius, om een kind dat geboren wordt uit de verhouding van een Roomsche geestelijke en een dorpsmeisje. Althans, de schrijver wekt vermoedens in ons dat Pol het kind is van pastoor Sander, en niet van den arbeider waarmee Monica trouwt. Beide auteurs beschrijven het onstuimige, op ondergang uitlopende leven dat in dienst staat van de misdaad. In het slot is weer merkwaardige overeenkomst. Komt Benedetto (Fabricius' hoofdfiguur) tenslotte tot zijn laatste misdrijf, lijfroof, in „De populieren fluisteren” is Pol's laatste daad eveneens lijfroof. Beiden bestelen hun gewezen wel-doenster voor deze begraven wordt.

Dit boek speelt in Vlaanderen. En evenals men bij de beoordeeling van Fabricius' trilogie rekening moest houden met de locale kleur, moet men het ook bij dit boek van Lode van der Schelde. De mentaliteit van het Noorden en die van het Zuiden zijn zoo geheel verschillend. De kerk en het stammeel staan broederlijk naast elkaar, letterlijk en figuurlijk, en Menheer Pastoor pakt evengoed een pinteken als de anderen. Héél goed is de tekening van Sander, den levenslustigen pastoor die over zijn parochie heerscht als een koning. Trouwens, dit boek geeft meer goede figuren. Monica, het on-